

RISEUP

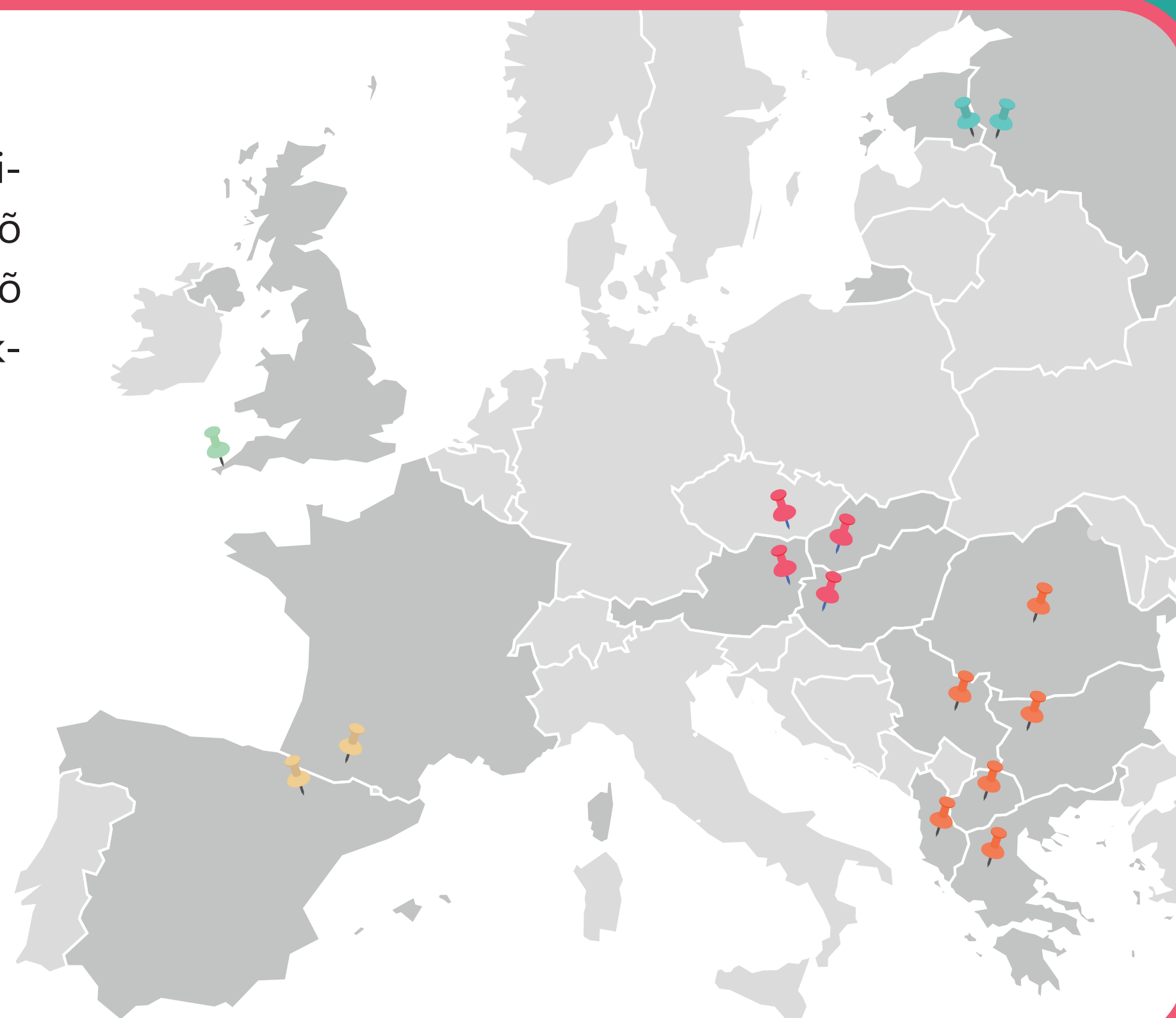
www.riseupproject.eu office@riseupproject.eu
riseup_eu riseup-he RISE UP @riseup-project

RISE UP kotsilõ:

RISE UP om Euruupa project, mia om pühendet Euruupa kiili pall'osusõ edesi avitamisõ ja väigokõisi kiili kogokundõ helü kavvõbahe avitamisõ jaos. S'oo iistvõtmisõ mõtõh om väikokõisilõ keelile jovvu andminõ läbi mitmidõ kogokundõ kiiliga' tegelevidõ tegusidõ inemisi, kiili kõnõlõjidõ ja ka' avita' vahtsil kõnõlõjidõl umavaihõl kokko saia', sorti vällä hüvvi projekte jae desi arõnda kokko kogot matõrjaalõ, näütuses Digital Toolset.

RISE UP tegeles mitmõh Euruupa nulgah olõva kogokunnaga':

- Araneesi (Hispaania, Prantsusmaa)
- Aromaani/Vlahhi (Albaania, Bulgaaria, Kreeka, Põh'a-Makedoonia, Serbia, Rumeenia)
- Burgenlandi Horvaatia (Austria, Ungari, Slovakkia, Tsehhi vabariigi)
- Korni (Suur-Britannia)
- Seto (Eesti, Vinnemaa)

„Kogokundõ helü“:

Aestaga 2024 maikuu oll RISE UP projekt kunstnikõ jaost ja kokkosaaminõ oll Bartsõlonah. Kunstnigu' tei ütehuuh tüüd, nä opõ' tõõnõtõõsõlt, salvõsti' laula, luulõtuisi ja viil õgasagamaist kinkõgi' puult luud hellü ja tei' tuud viie kogokunna keeleh. Ku kiili kogokundõ profiilõ alt (Language Community Profiles) QR-kuudi skänniiri', sis saat kullõlda' Hiiohi Brei (seto), O'Clairighi Fiona (Kornishi), Csenar Mario (Burgenlandi Horvaatia), Stoica Daniela (Aromaani), Cuito Marina ja Sans Alidé helü, kiä kõik olli' Areneesih kunstnikõ opmisõ projektih.

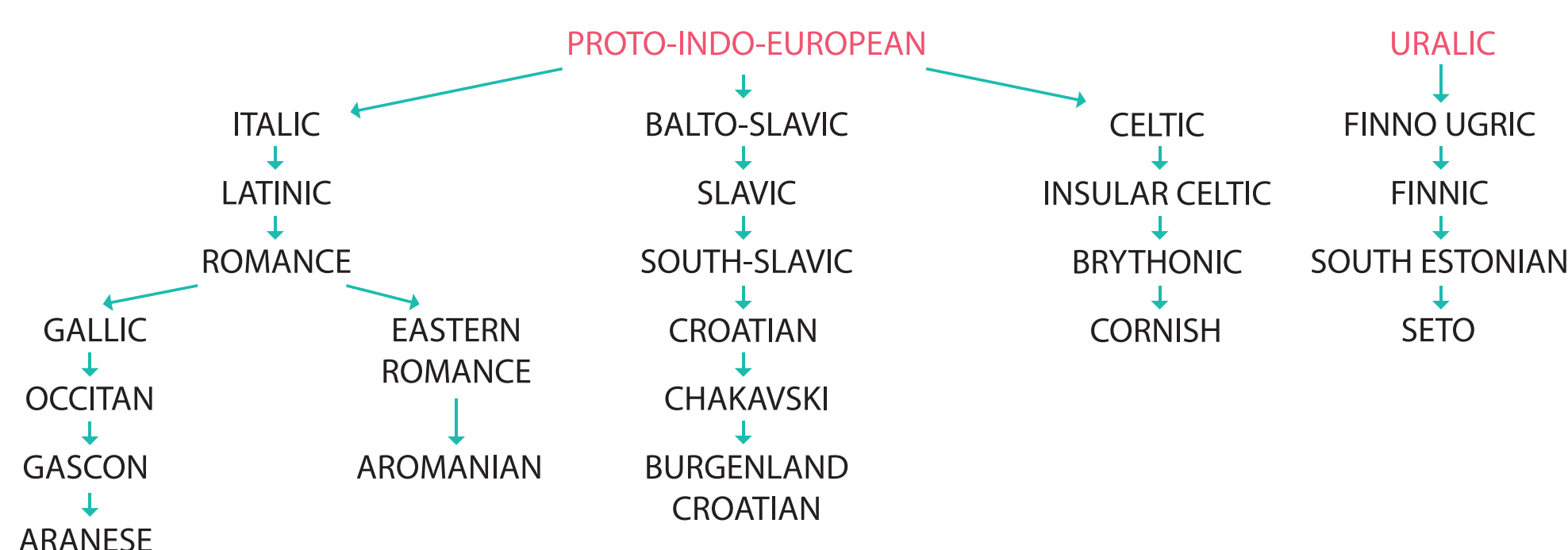

Euruupa piirkundõ ja väigokõisi kiili harta (ECRML):

Euruupa nõvvokogo internetilehe päält: „Euruupa piirkundõ ja väigokõisi kiili harta (ECRML) om traditsioonilisi väigokõisi kultuurõ kiili kaitsõv ja edesi avitav Euruupa kokkolepeh. Harta om maanulkõ ja väigokõisi kiili hoitmisõ ja edesi avitamisõ jaos, õt kõnõlõja' saasi' umma kiilt kõnõlda' umah kotoh ja tuuh ka' õgapäävõtsit asju aia'. Tuujaost panti kohaligulõ valtsusõlõ kohustus ja sundus edesi vitä' rahvidõvaihõlõs kuuhtüü arõndamist, õt kõik saasi' umah keeleh kõnõlda' õgal puul (koolih, kotoh, meediah, kohtõh jne).). A siski' lätt dokument väigokõisi kultuurõ ja kiili hoitmisõ ja diskriminiirmisõ vastalitsõst tüüst kavvõbahe ja nõud kohaligult valtsusõlt, õt kimmält tuuga' tegeldäsi', õt väigokõsõ' keele' saasi' api. Euruupa nõvvukogo kaes, õt harta olõsi ello kutsut.“

<https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/>

Kõik tabõlih ar' tuud riigi' omma' ECRML'I vasta võtnu' – mõnõ' jo alakirotanu', a olõ-õi viil vasta võtnu' ja mõni olõ-õi alakirotanu' õga ka' vasta võtnu'.

S'oo poolkuh kiili puuh om nätä', kuis RISE UP viie keele variandi' omma' ütstõõsõga' kõüdet. Kas mõistat kõiki kiili õigõ kotusõ pääle panda'? (Viil om huvtav mõtõlda', õt kuis kiili puu' saa-ai tävveste edesi anda' kiili umavaihõlisi kokkoputtumisi ja tuud, kuis keele' omma' ütstõist mõotanu' – tuu om keeli õkosüsteemi, päämätselt väigokõisi kiili elolinõ jago.)

Kõnõlõjidõ summast:

Keeletiiduse päämatse reegli perrä tulõ „kõnõlõjidõ summa“ (ka' nuu', kiä omma' RISE UP postridõ pääl) kaieh mõtõlda' katsildõ. Mõtlõ järgmätsi küü-sümüisi pääle: minkõ perrä saat kinkõgi' kotsilõ üldä' „kõnõlõja“? Kas kiäki' saa olla' keele kõnõlõjidõ kogokunna jago, ku tä kõnõlõs õnnõ veid'okõnõ? Kas „vahtsõ kõnõlõja“ tulõsi' ka' ütte võtta? Mäntsel aol? Määnestmuudu nä kõnõlõijit kokko loi'? Mäntse' olli' näide tsihi' kokko lukõh? Mäntse' vastusõvariandi' olli' vastajilõ ette ant?

Siski om RISE UP kokko pandnu' mõnõki' kokko kogot numbrü – peris eloh om õks eismuudu, keele kogokund või tiidä' anda' kõnõlõjidõ hulga mõnisada tuhat, mõni tuhat, sada vai paar vai ka' õnnõ mõnõ inemisõ'.

MINDS & SPARKS

UNIVERSITY OF TARTU

universität wien

ESPRONCEDA
INSTITUTE OF ART & CULTURE

YEN JEV

SOAS
University of London

University of
Roehampton
London

Funded by
the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Research Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Ümbrepanaja/artoukaja: RISE UP proomõ tetä' nii pall'o ku sai', õt sisu ja õigõkirotus olõs profiilõ pääl nii täpsehe ku saa. Ku sa mõtlõ, õt midägi' sisust vai õigõkirotusõst saasi olla' parebahe, sis anna' meele tuust tiidä'. Saat üldä' mi kõrraldajilõ, kiä' omma' näütusel ja nimä' tegelese' tuuga' edesi vai sis saat ühendüst võtta' mi interneti lehe päält.

Miralh deth cèu - A Mirror of the Sky

Keelest ja kogokunnast:

- Araneesi (Aranés) om oksitaani keele kujo, mia om vällä kujonõnu' Araneesi oroh (Val d'Aran) Pürenee mäkih. Kotusõ poolõst om Araneesi org üts jago Katalooniast Hispaaniah, a keele poolõst om tä köüdet Gaskoonimaa ja kultuuri poolõst perrä jäänü' Oksitaaniaga' Prantsusmaal – kooni' Vielha k'augi ehitämisõni' 1948. aastagal, selle õt sai varahappa lummõ kinni sadanu' orgo talvitsõl aol Prantsusmaalt lihtsabahe mano. Poliitilitsõlt om Araneesi org olnu' Katalooni-Aragooni valtsusõ all tuuperäst, õt oroh oll lubat kogokunnal ja perril ellä' eismajandava elokorraldus perrä, ku nä massva' vilämassu (Galín Reiau).
- No' om tiidä' ant, õt araneesi kõnõlõiji om 3000-6000. Araneesi kiil om oksitaani keele gaskooni keeleharo, a vaiõlus k'au, õt mântse oksitaani keelekujo võisi' olla' erälde kaet. Araneesi org om olnu' mitu saandit mitmõkeelelitsõ kultuuri luuja ja om tuud täämbätselgi' pääväl – pall'o' kohaligu' kõnõlõsõ' viit eismuudu keele tõõsõndit: araneesi, katalaani, hispaania, prantsusõ ja inglisõ, ja nä hüppäse' üte keele päält tõõsõ pääl nii kuis vaia. Näide keele-süsteemi tegevä' kõikaig rikkabast matkaja' ja suusataja', mõotuisi tuuva' ka' Kesk- ja Lõunõ-Ameerikast nii Euruupast tulnu' inemisõ'.
- Pääle Kataloonia Lleida nulga integriirmist 1834. aastagal om Araneesi org katõ valtsusõ ja ??? pääl tuud tulnu' valtsaidõ aol (Primo de Rivera ja Franco) jäänü' ilma kõigist innitsist eräõiguisist. Eismajandaminõ oll päält Araneesi oro eismoodulitsõs kuulutamist (hecho diferencial) 1978. aastagal õnnõ jao perrä vahtsõst luud. Mitmõ' tegemisõ' panni' Katalaani valtsusõ 2015. aastagal Araneesi säädüst vasta võtma, minkõh tunnustõdi oksitaani rahvast ja näide sai-sust.
- Araneesi toetusõs luud liikumisõ' ja algatusõ', mia' omma' pall'o tüüd tennü' – 2008. aastagast pääl om nuid inemisi, kiä' mõistva' lukõ', kirotä' ja kõnõlda' araneesi kiilt (kasunu') 14.1%, 11% ja 3.2%. Araneesi kiil om Araneesi oroh tunnustõt kiil ja tuud opatas koolõh hoolõga'. Araneesi kultuur om kõikaig kasumah. Näil om uma radio ja om mitmit välläandit.

Keele sais?

Hispaania om kinnitänü' Euruupa piirkundõ ja väikokõisi kiili harta/dokumendi (ECRML), Prantsusmaa on alakir'otanu', a olõ-õi kinnitänü'. **Oksitaani kiil om tunnustõt ku Kataloonia aamõtik kiil – a olõ-õi Prantsusmaal.** Ohostõt kiili verrev raamat (UNESCO) nimetäs kuut parhillast tiidä' Oksitaani ohostõt kiilt ja nelja tugõvalt ohostõt kiilt (overnaa, gaskooni, languedotsiini, limusiini, provensaali ja vivaro-alpiini).

© Elisa Salomón Romero

Kas tiidset?

Suvõ terehtämisõ pido (Hèstes deth huec), koh tetäs kokkolepeh Haro ja Taro palotamisõs (Era Crema der Haro' in Les and 'Era crema deth Taro), peetäs Artiesi nulgah Araneesi oroh 23. juunikuu pääväl (jaanipäiv). Üüse pandas palama Llesih Haro platsi pääl 11 m korgunõ kuus, omma' tandsja' ja tulõtsõõrigu' tantsjido ja tulõtsõõrkuga, mia' omma' tett kõivo koorõst ja midä nimetedäs halhes. 29. juunil kaunistas/ilostas vahtsõlt paari lännü' miis ja naane lillivankidõga', tuuga' pallõldas latsi õnnõ. Peräst kuus tougatas maaha ja inemisõ' nakasõ' hüplemmä üle tulõ. Pidotuisi k'auk om kiräh UNESCO suulitsõ ja vaimsõ kultuuriperimüse nimistüh.

Kunstnigust, Ricard Novell (brtseloona 1961):

„Ma sündü liinah, a mu latsõia mälestüse' omma' seot luudusõga. Ma käve Araneesi oroh edimäist kõrda, ku ma olli üte aastaganõ. Mi oli üüd Garonni jõe veereh. Ku pilve' lätsi' lakja, sis ma näi Betlani kellätorni ja veid'o ao peräst Montcorbood. Tuu liinaga' ma jäi perästpoolõ kokko. Ma olõ elänü 1984. aastagast pääl Araneesi oroh ja mul om vidänü', õt ma või õga päiv timä olõkit tunda'. Latsõiah mullõ miildü joonsta', a ma võta-as pliiätsit kätte inne 1990. aastakki. 2001. aastagast pääl olõ pandnu' ummi töid vällä mitmõl puul Püreneede. Viil olõ loonu' mitmit looduslikkõ ja kultuurilitsi perändi joonstui-si, mia' omma' olnu' kaemisõst väläh tiatidõsainu pääl mitmõl puul Püreneede. 2009. ja 2013. aastagal ma anni vällä Camin Reiau matkamisõ oppusõ ja Araneesi oro kaardi, koh olli' mitmõ' kohaigu' vana' jutusõ'. 2020. aastagal ma anni vällä raamadu „Un viatge fantastic a traci de creion. Es pòbles dera Val d'Aran“. Täämbätses pääväs om tuud jo viis kõrda vällä ant ja raamat om ümbre pant prantsusõ ja araneesi kiilde.“

Kunstnigu meelülinõ ütélüs:

„Ku Montcorbisoni (Araneesi mägi) kottal om müts – ku mäki kottal omma' pilve', sis järgmätsel pääväl om illos ilm.“

Kuis saia'
kunstniguga'
ühendüst:

Voices of Community:

1. <https://www.visitvaldaran.com/en/>
2. <https://www.conselharan.org/>
3. <https://www.institutestudisaran.es/cat/>

4. <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/occita/expo-aranes/full-sala-ENG.pdf>
5. https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/dadesestudis/altres/arxiu/dossier_eulp-2018_aranes.pdf
6. Costa, J. (2023). A materialist take on minoritization, emancipation, and language revitalization: Occitan sociolinguistics since the 1970s. Journal of Sociolinguistics, 27, 327–344. <https://doi.org/10.1111/josl.12618>

Balkani ja tema ajaloo ilolinõ nägo

Keelest ja kogokunnast:

- Aromaani (Armăneashti/Armăneasche/Rrămănesht) om vlahhi keeleharo, mia om kasunu' mitmõh nulgah ja liinah Balkanil. Tuud kiilt om kõnõlt niiüldä' kiili saari pääl (Sprachinseln) Albaaniah, Bulgaariah, Kreekah, Põh'a-Makedooniah, Serbiah, Rumeeniah ja viil üle ilma.
 - Aromaani' eläse' lajastõ tuuperäst, õt piire om ümbre nõtõt ja nä omma' pidänü' ummi elokotussit mitmit kõrdu ja mitund muudu muutma. Tuu om pandnu' aromaani inemisi löüdmä vahtsit elokotussit. Aromaani' olli' kar'usõ', kar'akasvataja' ja nä liiku' kõikaig ummi karjuga', kooni' piiri' panti kinni. Samanii käve' kaupmeheki' müüdä erinevi kotussit, kooni' sai'.
 - Keelelitsõlt om aromaani vahtsõ-ladina keelejago ja idä- vai balkani-romaani keeleharo. Om tiidä' kohki' 80 000-200 000 kõnõlõija. Aromaani om olnu' ja om võtnu' umast inäbä keelepalamõisi lähbilt rahvilt ja ka' maa ülevõtjilt, ku om võtnu' näide kõgõ jovvulitsõp lähep kiil dakoromaani (parebahe tiidä' ku' romaani). Samanii om olnu' väiga' ohostõt istroromaani ja meglenoromaani keelega'.
- Tuuperäst, õt aromaani' eläse' pall'odõh maiõh, sis nimä' ja näide kiil om tugõvalt mõõtõt kõigi nuidõ maie säädüisist. Aromaani kiilt om päämätselt kõnõld kodotsõ keelenä, kogokunnah inäbä ja ka' internedi. Om vällä pakut mitund muudu kirotamist. Täambätsest om kujonõmah kirotamisõ muud inernedi kogokunnah, kukki' õigõkirotusõ kokkoleppe' jäävä' lahki. Aromaani RISE UP ülekaehusõh oll aromaani kiil 90,5% vastanuidõ süämeh.

Keele saist?

Serbia ja Rumeenia omma' kinnitanü' Euruupa piirkundõ ja väigokõisi kiili harta (ECRML), a olõ-õi tunstanu' aromaani rahva ja väiko keele kõnõlõijidõna. Albaania, Bulgaaria ja Kreeka olõ-õi kinnitanü' Euruupa piirkundõ ja väigokõisi kiili hartat ja näist kolmõst om õnnõ Albaania tunstanu' aromaani umaette väiko rahvana. Oppuisi ja usulisi palvuisi võit pitä' aromaani keeleh õnnõ Albaaniah, a api ja kogosit keele avitamisõs om veid'o. Põh'a-Makedoonia om alakirotanu' Euruupa piirkundõ ja väigokõisi kiili harta, a olõ-õi kinnitanü'. Kukki' nä tunsti' aamõtligult aromaani kogokunda väiko rahvana 1991. aastagal; aromaani kiil om olnu' aastagast 2006 aamõtlil as'aajamisõ kiil Krusheva liinah ja aromaani kiilt võit kõnõlda' kohtoh ja oppamisõs. UNESCO Atlasõ perrä arvatas, õt aromaani kiil om (väiga) ohoh, Ohostõt Kiili Projekti (ELP) perrä ohostõt ja Ethnologue perrä jovvulinõ.

© Zoran Kardula

Kas tiidset?

Samanii ku Lääne-Euruupah om „Kuniga kuuk“, om aromaaniõlõ meelelinõ ortodoksi Balkani talvinõ kommõh kütsä' leevä sisse raha – tuu, kiä raha löüd, täl om järgmätsel aastagal õnnõ. Sagõgõhe jaanuarikuu edimätsel pääväl (pühä basiiliku päiv), kolmõkunigapääväl vai joulupühäl pandas raha vai mõni muu asi leevä vai mäntsegi töösõ kohaligu koogi (plätsinta, vasilopita Kreekah, česnica Serbiah, kulaç vai pite Albaaniah, banitsa Bulgaariah, maznik, plätsinta vai baklava Põh'a-Makedooniah) sisse.

Kunstnigust, Teano Cardula (Skopje, 1997):

Ma olõ 27-aastaganõ, peri olõ Põh'a-Makedooniast, olõ graafilinõ kujondaja ja otsi loomingulisi lahenduisi. Ma opõ kuus aastakka Sunderlandi Ülikoolih. Päämätselt tii sotsiaalsõt kujondust, saisa naisi õiguisi iist, olõ sotsiaalvõrgustiguh, LGBTIQ+ ja projektih väigokõisi rahvidõ õiguisi iist saisa. Ma olõ peri aromaani väikost rahvast, ma olli katõ aastaga iist üts TYCHE/TIHE alostaja – aromaani kultuuri tukõv ütisüs. Üts veidebist aromaani keele kõnõlõijist Põh'a-Makedooniah, ma nõsta tiidlikkust aromaani perändi hoitmisõs ja olõ pühendünü' väigokõisi kogokundõ avitaja.

Kunstnigu meelülinõ üteli:

„Suu luu – suu hukkas.“ hukas/hävitäs.“
(„Gura adarä - gura aspardze“).

Kuis saia' kunstniguga' ühendüst:

Voices of Community:

1. The RISE UP Project with a Focus on Cross-Border Aspects of the Use and Position of Aromanian / Eva Duran Eppler, Gisela Hagmair, Violeta Heinze, Marie-Therese Sauer // Vulnerable and Endangered Languages in Europe / [ed. Annemarie Sorescu-Marinković, Mirjana Čorković, Mirjana Mirić] - ISBN 978-86-7179-127-4 - (2025), p. 23-60.
2. Sorescu-Marinković, A., Dragnea, M., Kahl, T., Njagulov, B., Dyer, D. L., & Costanzo, A. (Eds.). (11 Mar. 2021). The Romance-Speaking Balkans. Leiden, Niederlande: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004456174>
3. Gardani, F., Lopocaro, M., & Giudici, A. (2021). In and Around the Balkans: Romance Languages and the Making of Layered Languages. Journal of Language Contact, 14(1), 1-23. <https://doi.org/10.1163/19552629-14010001>

4. Ntasiou, E. (2017) Aromanian Language and differentiated geographic varieties A teaching approach problems and propositions. Proceedings of the 21st FEL Conference 19 – 21 October 2017. Foundation for Endangered Languages
5. https://wiki.mercator-research.eu/languages/romanian_in_the_balkans
6. <https://farsharotu.org/>

Horvaadi, a eismuudu

Keelest ja kogokunnast:

- Burgenlandi horvaadi (Gradišćanskohrvatski) om keeleharo, mia om vällä kasunu' burgenlandi keelest – kõgõ idapoolitsõp Austria jago. Viini liinah om suur burgenlandi horvaadi keele kogokund ja väikoba' kogokunna omma' Ungarih, Slovakkiah ja Tsehhi Vabariigih. S'ood kiilt kõnõldas ka' vähõpuul maie piire, mitmõkeelitsih ja mitmõkultuurilisih kotussih.
- Burgenlandi horvaadi kiil om slaavi kiil ja jääs horvaadi tsakaavi harro, minkõst om tiidä' kohki' 30 000-65 000 kõnõlõija. Horvaadi keele harosil tetäs vaiht tuu perrä, kuvvamuudu nä ütlesõ „kuis“ – ča, kaj ja što näütäs tsakaavi, Kajkaavi, stokavi keelele. Kukki tsakaavi om päämäne eissagamatsih burgenlandi horvaadi kogokundõh, om säääl midägi' õgast kolmõst. Burgenlandi horvaadi kiil hoit alalõ keele vannamuudu ehitust, sõnno, üteliisi, a niisamata ka' lähebidõ kogokundõ lainsõnno. Burgenlandi horvaadi keelel om eismuudu rasõhusõ' ja aktsendi', mia' tegevä' horvaadi keele helüitsõlt tõistsagamatsõst.la.
- Täambätse' burgenlandi horvaadi kiili saarõ' omma' kujonõnu' mitmidõ Horvaatiast ja Bosniast 16. saandil vällärandäjist. Päämätselt maaumaniku' saadi' perisor'a' põh'a poolõ ummilõ mailõ, koh olli' olnu' Ottomani sissetungmisõ' ja mis olli' sõa, majandusligu' hädä' ja haiguisi peräst maaha jätet.
- Päämätselt viimädse 100 aastaga joosul om burgenlandi horvaadi' otsnu' tüüd vältõpuult ummi külli ja omma' k'aunu' edesi-tagasi Viini liina ja kodo vaihõl. Viimätsel aol om mõnõhki' katõkeelidseh küläh tunda' mitmõkeelitsidõ inemisi manotulõkit. Latsiaidu, kuulõ om veid'o, ka' aolehti, raadio ja televiisori saati, kõikaig jääs veidebäst nuuri keelekõnõlõiji. Nuuri jaost üts kõgõ tähtsäbit sündmüisi om Horvaadi nuuri päiv (Dan Mladine), midä kõrraldas Hrvatski akademski klubi. Õga aastaga septembri kuuh tuu festival mitmõlt puult burgenlandi horvaadi kõnõlõija' kokko. Kõgõ tähtsäbä' omma' kultuurilitsõ' ühingu', a ka' katoligu kerik, õgaastaganõ burgenlandi horvaadi pühäsilk' auk Mariaselli.

Keele sais?

Austria, Ungari, Slovakkia ja Tsehhi Vabariik omma' kinnitänü' Euruupa piirkundõ ja väikokõisi kiili harta (ECRML) ja burgenlandi horvaadi kiil omma' määrät Burgenlandi aamõtligis keeles päälõ konstitutsionaalsõ kohto otsust 1990. aastagal. Päämätse horvaadi keele kõrvalõ luudi eissaisõv normi perrä keelevorm ja Austria tunnust Burgenlandi horvaatõ ku eisolvat piirkondlikku väigokõist rahvast jo väiga' ammutõst aost inne ECRML-i (States Treaty 1955).

© Hrvatske Novine

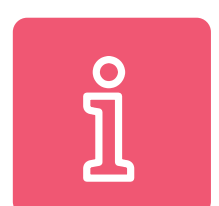

© Marktgemeinde Stinatz

Kas tiidset?

Stinatsi/Stinjaki külä pidä stinatsi saaju (Stinjačka svadba) ja om edesi arõndõt saaju pido, koh podrusk (posnašnica), kinkõl om värmilinõ ündrik ja vanik pääh, truuska (stačilo), kinkõl om kaabu pääl paabulinnu tsirgupudsaja' ja lilli' vidäse' kosilasõ ja mõrs'a uma kandi kõrtsi, koh liina inõmisõ' laulva kombõ perrä burgenlandi horvaadi laula ja tandsva' tandsa. Stinatsi saaja' omma' 2020. aastagast UNESCO suulisõ ja vaimõsõ perimüse nimistüh.

Kunstnigust, kunstnik Viktoria Ratasich:

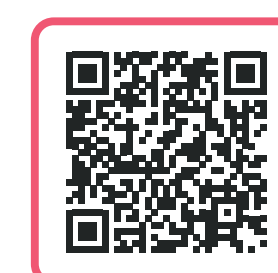
Viktoria Ratasich (Oberpullendorf, 1997) vidä iist Feminist Cross Stitch Club klupi. Tä eläs ja tege tüüd Viini liinah. Ratasich oppõ kunsti oppamist Viini ilosidõ kunstõ akadeemia. Kunstnik tegeles naisi õiguisi ja kiiliga', kasutas sotsiaalmeediat. Timä kunstilinõ iihkujo om päämätselt tuu, midä tä näge ümbretsõõri. Feminist Cross Stitch Club oll ka' timä magistri lõputüüst – projekt, midä tä alost 2020. aastagal ja tuust päälõ om tä tõisi opanu'. 2022. aastagal oll Ratasich ja timä Feminist Cross Stitch Club üts jago Viini nädälist (Wienwoche). 2023. aastagal anti tälle Horvaatia keskusõ (Hrvatski centar) puult noorõ andõlitsõ inemisõ Mini METRON avvuhind. 2024. aastaga märtsikuuh tä sai aokirä Die Burgenländerin puult Burgenländerin-Award avvuhinna kunsti ja kultuuri jaoh.

Kunstnigu meelülinõ üteliis:

„Inne küdsä', sis kõnõlõ'. / Mõtlõ' inne, ku kõnõlõt.“
(„Perje speci - onda reci.“)

Kuis saia'
kunstniguga'
ühendüst:

Voices of Community:

1. Tyran, Katharina. (2022) The Croatian minority in Austria and their language. EJM Europäisches Journal für Minderheitenfragen, Band 15, Dezember 2022, Heft 3-4. <https://doi.org/10.35998/ejm-2022-00012>
2. Zorka Kinda-Berlakovich, Andrea. (2014) "Sprachensteckbrief Burgenlandkroatisch". Österreichisches Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Forschung.
3. Krol-Hage, R. (Ed.), Schukking, A.F. (Ed.), Thomas, K. (Ed.), Robinson-Jones, C. (Ed.), & Tyran, K. (2022). Croatian: The Croatian language in education in Austria-2nd. (2nd ed.) (Regional Dossier series). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.

4. Hentges, G. (2009). „Brücken für unser Land in einem neuen Europa“? In: Butterwegge, C., Hentges, G. (eds) Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung. VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-91513-5_10
5. <https://www.hrvatskicentar.at/>
6. Zsivkovits, Elisabeth (2017). Ausgewählte Medien der burgenlandkroatischen Kultur und deren Auswirkungen auf die burgenlandkroatische Volksgruppe im Burgenland. Universität Wien <https://theses.univie.ac.at/detail/40747>

Keldi keele ello herätäminõ

Keelest ja kogokunnast:

- Korni (Kernewek/Kernowek) om keelejago, mia om vällä kasunu' Kernow/Cornwall piirkunnah Suurbritanniah, edeläpuulsõ hertsogi maavaltsusalah, koh korgõ kalju saiswa' vasta Atlandi ookeani tuuli. Korni kiil om ainumanõ RISE UP keelejago, mia om vahtsõst opit kiil. S'ood väigokõist korni kiilt kõnõlösõ' mitmõ' kogokunna' üle ilma (London, Cardiff). Korni kiil om edeläpoolitsõ bretooni keldi keele haro. Cornwall oll kuvvõst keldi rahvusõst ainumanõ, midä aamõtligult tunnustõti Pan-Keldi kongressil rahvas, minkõni' jouti Henry Jenneri tüü läbi 1904. aastagal. Korni (Kernewek/Kernowek) kiil om Kernow/Cornwall piirkunnah Suurbritanniah, Edelä-Inglismaal, koh korgõ' kalju' hoitva' ar' Antladni ookeani tuuli.
- Korni kiil oll kõgõ elojvvulitsõp korni keskmätsel aol (AD 1200 – AD 1600), ku oll nii 39 000 kõnõlõija. S'oo nummõr nakas 1549. aastagast Prayer Book Rebellion mässüst pääle alapoolõ minemä – 4000 inemist tapõti kunigas Edward VI korne maaha surbmisõga peräst tuud, ku nä olõ-õs nõuh vasta võtma English Book of Common Prayer umas päämätses säädüses. Tuu oll tagasi tougat ka tuuperäst, õt näil olõ-õs Korni piiblit (mia anti edimäist kõrda vällä 2011), kehvä normi perrä tähestik, vällä rändäminõ Cornwalli ja säält tagasi, kehväs jäänü' läbik'auminõ' Cornwalli ja Brattany vaihõl.
- Pall'o' opat inemisõ' tei tüüd, õt korni kiil vahtsõlt ello herätä' (dassergyans Kernowek) ja pall'o'võti' Keldi lauljidõ (bardic) nime', nii ku' Robert Morton Nance (Mordon – merelainõh), õt näüdäda' umma ütتهoitmist Korni ja Keldi hindäsolõmisõga'. Nii 70% Korni vahtsõst sõnaraamadu sisust võõdõti viimätsse ja keskmätsse ao korni papõrdõst, nii 25% lainati vai säeti velsi ja bretooni keele ja viimäne 5% jago inglise keele perrä – siih olõ-õi loet korni lainsõnnu, näütüses ladina vai kreeka keelest.
- 2021. aastaga inemisi kokkolugõmise perrä oll 563 inemist, kiä' panni' hinnäst kirja ku korni keele kõnõlõja', samal aol ku 2018. aastaga uurmistüü näüdäs tõisi lätit, mia' ütli', õt inäbä ku 3000 inemist mõistva' määnestki' muudu korni keeleh kõnõlda'. 2010. aastagal sortõ UNESCO korni keele ümbre ku häönü' ja terävält ohustõt – nii, kuis Robert Morton Nance inne kuulmist üteli: „Üts sugupõlv om korni keele jalgu pääle avitanu'. No' om tõõsõl vaia k'avvu'.”.

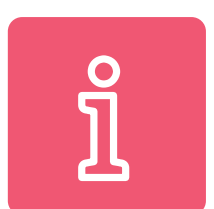
Keele sais?

Suurbritannia om kinnitanü' Euruupa piirkundõ ja väikokõisi kiili harta (ECRML). 2002. aastagal tunnustõdi korni kiilt Euruupa piirkundõ ja väigokõisi kiili harta perrä ja 2014. aastagal anti Suurbritannia valtsusõ puult vähebüse sais. Mitmõ' ettevõtmisõ', säält hulгах Cornwalli valtsusõ, päämätselt Kerneveki Akadeemia (Kernewek Akademi) ja Korni Keele Kontor (Cornish Language Office) ja niisamata ka' korni Keele Nõvvokogo (Cornish Language Board) ja korni keele haina-juurõ organisatsiooni' jakkasõ' keele mitund muudu pruukmisõ avitamist. Raamatit ja vilme andas vällä korni keeleh, elojvvulinõ perimüslük muusiga ja kunst häitses ja viil tetäs tüüd, õt kiilt koolih opada'. 2008. aastagast pääle kasutõdas normi perrä kir'otamist (Standard Written Form, SWF).

Kas tiidset?

Kuulsa korni süük pasty – soolanõ vai makõ täudet kinnine piirak. Tuu piiragu sisse võit pääaigu kõkkõ panda' ja om ült, õt vanahlv julga-as kunagi' Cornwalli sisse tulla', tä peläs, õt timmä võidas piiragu sisse panda'. Piiragutegemis oppus aastagast 1200 kõnõlös, õt pii-ragu man om kõgõ tähtsäp hõste küdset viir. Mustinõ jutus kõnõlös, õt peräst tuud ku mäe-kaibja' olli' sõönü' piirakut, õt hoita' kässi, ku nä arseeniga katõt tüüriista handa kumbõ', sis nä perästpoolõ anni' tuu pääsätjilõ, kiä elli' oosõh.

Kunstnigust, Lianne Wilson:

„Lianne om Korni kunstnik, kirotaja, luulõtaja, kurapoolinõ, aktivist ja aoluu kirotaja, kinkõl om rassõ üldä' „õi“ viil ütele tegemisõlõ. Tä om jovvulisõlt hansak ja hansakult jovvulinõ. Tä om tervüse viaga', võitlõs pikäolisõ läbipalamisõ tunnusõga' (entsefalomüeliit) ja herevüsega'. Tä tulõ Kernow liinast ja võtt hindäle nimest Niwlen Ster (nebula), nimi midä tä pruuk internedih. Tä tege tüüd kernveki, inglisõ ja veidebä velsi keeleh. Tä om saanu' kol' kõrda Gorsedh Kernow avvuhinna uma kernevi keeleh kir'otuisi iist; timä luulõtuisi om vällä ant väikot mõõtu raamatidõna (zines). Sündünü' 1985, timä kunsti om mõotanü' hauntology of synthwave muusiga, 1990. aastidõ nostalgia ja jukõrus, mõntkõrd vannamuudu tett, mõntkõrd digitaalsõlt, sagõhõhe siäteh. Kunst om timä võrkusõ edesi toukaja: inäbä kernveki om mässümiilne ja tä om inäbih kotussih pall'osidõ inemisi puult nätt. Tä tege uma kujondusõga' kraami, mõnõ' kogosõ' ütidses hüvvüses. Tä taht radikaalsõlt kiilt, kohes mahasi' üts ja niisamata ka' kõik, minkõ perrä võisi' inemisõ tävve hingega' ellä', ku nä tahtva'.”

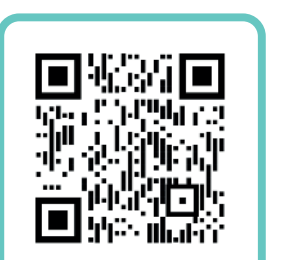
Kunstnigu meelülinõ üteli:

„Vana ütlemisõ om õigõ ütlemisõ.
Liisnalt pikk kiil, liisnalt lühkokõnõ käsi,
A miis ilma keeleldä' jäi ilma käeldä'.”
(„An lavar koth yw lavar gwir:
Ny vynn nevra dos ,vas a daves re hir;
Bes den heb tavas re gollas y dir.”)

Kuis saia'
kunstniguga'
ühendüst:

Voices of Community:

1. Ferdinand, Siarl (2013) „A Brief History of the Cornish Language, its Revival and its Current Status,” e-Keltoi: Journal of Interdisciplinary Celtic Studies: Vol. 2, Article 6.
2. Sayers, D., Davies-Deacon, M., & Croome, S. (2019). The Cornish language in education in the UK. (2nd ed.) (Mercator Regional Dossiers). Mercator European Research Centre on Multilingualism and Language Learning.
3. Mills, Jon (2010) Genocide and Ethnocide: The Suppression of the Cornish Language. In: Interfaces in Language. Cambridge Scholars, pp. 189-206. ISBN 9781443823999.

4. <https://www.cornwall.gov.uk/parks-leisure-and-culture/the-cornish-language/cornish-language-programme/cornish-language-office/>
5. <https://www.akademikernewek.org.uk/?locale=en>
6. <https://www.kesva.org/>

Katõ ilma veere pääl

Keelest ja kogokunnast:

- Seto kiil om seto rahva kiil (Setomaal elävide inõmisi kiil). Setodõ maa, minkõ kotsilõ om ült „katõ ilma veere pääl”, om katõ suurõba rahva veere pääl. Setomaa om olnu’ tsaari Vinnemaa üts jago, 1918. aastagast pääle eissaisva Eesti Vabariigi jago, 1944. aastagal jaotõt katõst – 75% Nõukogodõ Vinnemaa ja 25% Nõukogodõ Eesti jago. Ku Eesti kuulut hinnäst jalki’ eissaisvast, jäi maa sammamuudu kattõ palla, a sääne juun olõ-õi Eesti puult piirinä aamõtligult kinnitet, Eesti Vabariigi piiri juun om Vinnemaaga’ vaiõlusõh. No’ om üle kontrolljoonõ k’ auminõ Vinnemaa-Ukraina sõa peräst väiga’ keerolitsõst lännü’.
- Om tiidä’, õt kohki’ 250 setot om jäänü’ elämä töösõlõ poolõ kontrolljuunt, Setomaal om setokõisi 4000 ja kokko om 25 000-30 000 seto keele kõnõlõjat Eestih, Sibiräh (saa aastaga iist sinnä elämä lännü’ seto’) ja muial ilmah. Usk om olnu’ tähtsä: naabri’ võrokõsõ’ omma’ lutõri usku, a seto’ omma’ aoluu perrä võtnu’ vasta ortodoksi õigõusu. Setokõisi pidopäävä’ ja kerigupäävä’ omma’ sagõhõhe „vana kalendri” perrä (Juliani kalendri). Üts vanõbit ja tähtsäbit traditsioonõ om kerigupühhi aigu uma perre matusõ pääl ütehkueh mälestüssüüminõ.
- Lutõri usku rahval oll jo mito aastasata kombõst anda’ latsilõ edimäist koolioppust samal aol ku seto latsõ’ jäivä’ suurõh jaoh kirätarkusõst kõrvalmaad, õnnõ mõnõ’ mehe’ sai’ vinne keeleh oppust. Aestasaa jago om Setomaal olnu’ koolioppus kõigi jaost, a opat om eesti keeleh. Seto kiil om olnu’ kõnõlõmisõ kiil – tiidmisi anti edesi kõnõldõh. A nuu’ kõnõld tarkusõ’ omma’ Soomõ ja Eesti folkloristele olnu’ rikkus – 19. saandi lõpuaost pääle om kogot hulga innitsit lauluritu ja folkloori. Rahvuisi heränemisõ ja hindäst tiidä’ saamisõ aast pääle, ku rahvil oll uma eeposõ igätsüs, om ka’ peri laulujutus Pekost, minkõ sõna’ ütel Vabarna Anne ja kirja pand Anne poig Ivvan. Eeposõ „Peko” laulu mõttõ and Annele kodoluulanõ Paulopriit Voolaine.
- Üts tähtsäbit päivi täämbätseh seto aastagah om Kunigriigipäiv, ku kokko tulõ kohki’ 8000 inõmist. Tuul pääväl kuultõdas hinnäst kunigriigist, laulõtas, tandsdas, näüdatäs seto näpotüüd ja sorditas vällä järgmätse aastaga iistkõnõlõja – ülebsootska. Sootska oma läbi ummi unõnaka kunigas Peko vahemiis.
- Keerolitsist 1950. aastagist pääle om seto külä’ inemisist tühäst juusknu’. Koh inne oll 30 tallo, sis no’ või olla’ õnnõ mõnõ’ inõmisõ’. A huvi seto kultuuri ja maa vasta om kasumah: edimäne setokeeline latsiaid alost 2021, vahtsõ põlvkunna jaost om olõmah näütüest leelolaagri ja viimädse mõnõkümne aastaga aol om vällä ant hulga setokeelitsit raamatit.

Kuis seto keele lätt?

Eesti olõ-õi ala kirotanu’ Öuruupa piirkundlikõ vai vähemüisi kiili hartalõ (ECRML) ja tunnusta-ai seto kiilt keelenä. Eesti kiil ku riigi kiräkiil om Põh’a-Eesti keelevariant, a seto (ütehkuuh mulgi, Tartumaa ja võro keelega’) omma’ soomõ-ugri kiili Lõunõ-Eesti jago (täpsehe üldh Balti-Soomõ keele’). Seto keelele kõgõ lähkõbah om võro kiil, a seto kiilde om lainat vinne keelest sõnnu ja om ka’ helümootust. Seto’ tegevä’ kuuhtüüd tõisi soomõ-ugri kiili kõnõlõvidõ rahvidõga’ Vinnemaal ja Skandinaaviah. Seto Kongressi Vanõbidõ Kogo kuulut 2017. aastagal seto’ põlitsõst rahvast, kinkõl om uma kiil.

© Kristin Kuutma

© VisitSetomaa

Kas tiidset?

Seto leelo om mitmõhelülinõ laulminõ vannamuudu helü ja rahva ummi sõnnuga’. Seto rahva ummist rõivist om saanu’ pidorõiva’, midä no’ pandas sälgä suurõbidõ ja väikõbidõ pita aigu. Seto kiil om 2009. aastagast UNESCO Vaimsõ Kultuuripe-rändi esindüsimekiräh. Päämätselt omma’ naisi leelokoori’ ja õgal Kunigriigipä-väl proomtas vällä sorti kõgõ parep sõnolinõ. Rebäse Elmari puult kivvi raot Lau-luimä kujo näütäs kavvõndõhe üle Obinita oro, õt lauluimä’ ja näide laulutarkusõ’ omma’ seto kultuurih tähtsä’.

Kunstnik Yyhely Hälvin (Põlva, 1993):

Ma olõ kunstnik ja kunstioppaja Setomaalt, koh ma olli suurõba ao latsõiäh. Lõunõ-Eesti om seletämäldä’ eismuudu kotus, mullõ väiga’ süämeperre. Ma arva, õt mu huvi kunsti vasta tull tuust, õt mu imä om näpotüütegijä ja maalikunstnik. Peräst Eesti Kunstiakadeemiah animatsiooni eräala lõpõtamist (2012, cum laude), naksi’ minnu huvtamma haridusküüsümüse’ ja pia ma sai tuuh magistrikraadi Talina Ülikoolist.

Mu tõieh om läbisegi hirmsa ja illos. Mullõ miildüs luvva’ hingelisi ja elolisi olõvuisi alateadvusõst. Ma proomi tüüd tetä’ mitmidõ materjaalõga’, näütüest graafika, vesivärmi’, pildstämminõ, savi ja ka’ nahk. Mu jaost om tähtsä, õt ma saasi’ midägi’ tetä’ kohaligu kogokunna hüäst ja latsi oppaminõ paistus mullõ tuu jaost kõgõ parep. Tuu olõ-õi õnnõ juhendaminõ, õt midä kiäki’ pias tegemä, a tuu and mullõ võimalusõ latsi käest oppi’. Tuuperäst ma tulli suurõst liinast tagasi, ma olõ parhilla’ tüüh Põlvah, ma olõ kunstioppaja ja püvvä eis’ ka jäiä’ kunstniguhinges.

Kunstnigu meelülinõ ütelüs:

Ar’ harinõ, sõs põrgoh kah hää!

Kuis saia’
kunstniguga’
ühendüst:

Voices of Community:

1. Kadri Korenik: The Seto language in Estonia: An Overview of a Language in Context (2011) <https://phaidra.univie.ac.at/o:103768>
2. https://setoinstituut.ee/pdf/setomaa_unique_and_genuine.pdf
3. <https://www.visitsetomaa.ee/en>

4. <https://www.setomaa.ee/kogukond/en>
5. Robert Kaiser & Elena Nikiforova (2006) Borderland spaces of identification and dis/location: Multiscalar narratives and enactments of Seto identity and place in the Estonian-Russian borderlands, Ethnic and Racial Studies, 29:5, 928-958, DOI: 10.1080/01419870600813975
6. Kristin Kuutma. Creating a Seto Epic. (2004) Oral Tradition: 108-150.

Mi olõ vällä vsortnu' õgast kogokunnast üte kunstnigu', õt nä jagasi' inemisiga' mõtõht, pilti vai tunnõht. Näütüses küü-süti kunstnigõlt: Midä sa tahasi' kogokunna' üldä'? Midä sa tahasi' üldä' inemisilõ välähpuul kogokunda? Ja oll viil tõisigi' küüsümüsi, midä mi ütehkuuh läbi mõtli. RISE UP om mee'le opanu', õt om viil pall'o, midä tiidä' saia', vällä üldä', om pall'o säänest, midä mi viil tiia-äi. S'oo näütüsegä' mi ütehkuuh opi ja tõõnõtõõsõ kõrval... Midä?! Läämi ja kaemi' ütehkuuh.

Sa' olõt keele eloh niisamata tähtsä: alalhoitmisõh, kõnõlõmisõh, arõnõmisõh. Midä s'oo näütüs sullõ kõnõlõs? Midä sa mee'le kõnõlõsi? Tulõ' ja jaa' miika' ummi arvamisi.